

Mervi Friman
Kehittämispäällikkö, KeVer-hankkeen projektipäällikkö, Hämeen
ammattikorkeakoulu, mervi.friman@hamk.fi

Minna Palos
Suunnittelija, KeVer-hanke, Hämeen ammattikorkeakoulu,
minna.palos@hamk.fi

AMMATTIETIIKKA VERKOSSA

Tiivistelmä

Artikkelissa kuvaillaan Hämeen ammattikorkeakoulussa toteutettua ammattietiikan verkko-opiskelua. Ammattien etiikka -opintopakso, joka on laajuudeltaan kolme opintopistettä, koostuu kuudesta osiosta. Liikkeelle lähdetään opiskelijan henkilökohtaisista arvoista ja niiden kytkeytymisestä opiskeltavaan ammattiin. Tämän jälkeen tutustutaan ammattieettisiin ohjeistoihin. Seuraavaksi siirrytään moniammatillisen työskentelyn ongelmatiikkaan. Neljännessä osiossa pohditaan työn tekemistä erilaisissa organisaatioissa mm. johtajuutta pohtien. Yritysetiikkaa lähestytään esimerkkiyritysten kautta. Ajankohtaisina eettisinä haasteina ovat esillä globalisaatio sekä kestävä kehitys. Opintopaksjon suoritus syntyy pienryhmissä keskustellen. Artikkelin lopussa pohditaan verkkopohjaisen opiskelun soveltuvuutta ammattietiikan opetukseen saatujen kokemusten ja opiskelijapalautteiden valossa.

1. Johdanto

Hämeen ammattikorkeakoulussa on pidetty vuosina 2006–2008 kuusi suomenkielistä Ammattien etiikka -opintopaksoa (3 opintopistettä). Marraskuussa 2008 on käynnissä ensimmäinen englanninkielinen toteutus. Aikaisempina vuosina on pidetty neljä kontaktiopetusjaksoa samasta aiheesta. Opintopakso kuuluu valinnaisiin opintoihin ja soveltuu kaikkien koulutusalojen opiskelijoille. Se on Virtuaaliammattikorkeakoulun sekä Avoimen ammattikorkeakoulun tarjonnassa. Jakso toteutetaan Moodle -verkkoppimisympäristöllä, jonka käytön hallintaa edellytetään opiskelijoilta.

Opintopaksolla tutustutaan ammattien, yritysten ja työelämän moraalisiin ja eettisiin kysymyksiin. Tavoitteena on, että opiskelija tutustuu eri ammatteihin, niiden arvopäämääriin ja moraali-ongelmiin. Hän osaa tarkastella moniammatillisen työskentelyn ongelmatiikkaa ja etsiä perusteltuja ratkaisuja käytännön ongelmatilanteisiin. Yrityselämään liittyen opiskelija tuntee yritysten arvot, eettiset ohjeet ja yhteiskuntavastuun raportoinnin. Keskustelujen ja tehtävien myötä opiskelija herkistyy havaitsemaan työelämän eettisiä

kysymyksiä ja rohkaistuu ottamaan ne keskusteluun. Jakson aikana käsitellään muun muassa seuraavia teemoja: ammattien eettiset ohjeet, moniammatillinen työskentely, yritysten arvot ja etiikka sekä globalisoitumisen haasteet työelämälle.

KeVerin filosofia-ryhmässä käydyt keskustelut sekä Ammattikorkeakouluetiikka-julkaisussa esitetyt case-tapaukset Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulusta (Pänttönen 2004) sekä Jyväskylän yliopistosta (Vartiainen 2004) samoin kuin Laurea-ammattikorkeakoulusta (Juujärvi 2007) tulleet kokemukset ovat olleet suureksi avuksi opintojakson suunnittelussa, kehittämisessä ja toteutuksessa. Merkityksellistä on myös, että verkossa toteutettavan opintojakson alusta syntyi kolmen tietojenkäsittelyn koulutusohjelman opiskelijan projektityönä. Näin opiskelijoiden näkökulma on ollut mukana alusta pitäen. Hämeen ammattikorkeakoulun verkko-opetuksen asiantuntijan Jaana Kullaslahden rooli on ollut merkittävä, hänen toimiessaan projektityön yhtenä ohjaajana ja verkko-opettajan työtä tutkivana eksperttinä.

2. Opintojakson sisältö ja suoritustapa

Kokonaisuus koostuu kuudesta osiosta, jotka rytmittyvät kymmenen päivän periodeihin. Kukin osio arvioidaan noin viikon kuluttua päättymispäivästä. Arvioinnit ovat henkilökohtaisia, vaikka työskentely tapahtuukin ryhmissä.

Opintojakson oppimismateriaali sisältää videoita, PowerPoint-esityksiä sekä internet-pohjaisia artikkeleita. Tarjolla on myös laaja kirjallisuuslista sekä internet-linkkilista. Videoituina on kolme luentoa, jotka koskevat etiikkaa yleensä ja ammattietiikkaa. PowerPoint-dioina esitetään kunkin osion tavoitteet ja sisältö sekä keskeisintä tietoa, kuten käsitteitä ja pääjäsennyksiä.

Opettajia on kaksi, joista toinen suuntautuu enemmän substanssiin ja toinen opiskelun ohjaamiseen. Kumpikin opettaja tiedottaa ajankohtaisista aiheeseen liittyvistä tv- ja radio-ohjelmista, lehtiartikkeleista jne. Uutisia-palstalla koko jakson ajan. Myös opiskelijat voivat käyttää uutispalstaa.

Opintojaksolla on 35 opiskelijapaikkaa. Opiskelu toteutuu pienryhmissä, joissa on 5-7 opiskelijaa. Ryhmissä on eri alojen opiskelijoita, nuoria ja aikuisia. Opintojakson suoritus muodostuu pienryhmissä käydyistä keskusteluista, Keskustelut jakaantuvat kahteen osaan, joista ensimmäisessä opiskelija esittää omat ajatuksensa kysytystä asiasta ja seuraavassa vaiheessa kommentoi muiden vastauksia (yleensä 1-3 vastausta). Keskustelujen merkityksestä ovat kirjoittaneet myös Juujärvi ja Pessa. He ovat havainneet, ettei perinteinen luento-opetus kehittä eettistä ajattelua. Sen sijaan keskustelut ja väittelyt eettisistä ongelmista opettajan ohjauksessa kehittävät moraalijattelua (Juujärvi & Pessa 2008, 312). Oma havaintomme on, että opiskelijoilla on yllättävän kypsä lähestymistapa sekä voimakas tulevan ammatti-identiteetin leima keskusteluissaan. Kuitenkin he yleensä aina arvostavat eri alan opiskelijoiden näkökulmia ja esittävät usein lisäkysymyksiä käsitysten

eroavaisuuksista.

3. Omat arvot asiantuntijuuden perustana

Ensimmäisessä osiossa opiskelijaa pyydetään tunnistamaan omia arvojaan sekä asemoimaan itseään työelämän normirakenteeseen. Emme ole ryhtyneet monimutkaiseen arvokäsityksen määrittelyihin, vaan olemme todenneet arvojen tarkoittavan itselle tärkeitä asioita, päämääriä tai toimintatapoja.

Opiskelijoiden arvojärjestelmä tuntuu koostuvan enimmäkseen ns. pehmeistä arvoista riippumatta koulutusohjelmasta. Käynnissä olevassa englanninkielisessä opintojaksossa mainittiin perusarvoiksi seuraavat: *family, health, friends, respect, equality, honesty, morality* ja *responsibility*. (Opiskelijoista kahdeksan on suomalaisia, yksi britti, yksi saksalainen ja kaksi kiinalaista) Opiskelijat pystyivät tunnistamaan hyvin analyttisesti arvojaan, sillä vastaukset olivat sisäisesti johdonmukaisia. He myös avasivat konkreettisia tilanteita, joissa nämä arvot nousevat tietoisiksi.

Työelämässä tavoiteltavina arvoina lueteltiin seuraavia: *customer satisfaction, responsibility, employees' health and welfare, honesty, morality, collectivity, motivation, respect, equality* ja *commitment*. Yllättävää kyllä, urasuuntatuneisuus tai etenemismahdollisuudet eivät nousseet tässä 12 opiskelijan joukossa maininnanarvoisiksi.

4. Tutustumista eettisiin ohjeistoihin

Toisessa osiossa opiskelijat kuvaavat yhden ammattikunnan eettistä koodistoa sekä laativat ohjeet myyjän etiikalle. Ammattieettiset ohjeistot löytyvät ammattiliittojen internet-sivuilta, joiden osoitelista on annettu opiskelijoille. Opiskelijat valitsevat tarkasteltavaksi mielellään oman ammattialansa tai sitä lähellä olevan alan ohjeet. He ovat käsitelleet kypsästi eettisiä ohjeita ottaen huomioon työntekijän asiantuntijavallan työssään. Esimerkiksi sosiaalialalla työskentelevät toimivat usein heikommassa asemassa olevien kanssa ja heidän puolestaan. Tämä asettaa työntekijän eettiseen solmukohtaan. Terveystieteiden palveluksessa olevat toimivat terveyden ja elämän jatkumisen puolesta. Tietotekniikan ammattilaisilla on asiantuntija-asema asiakkaaseensa nähden ja vastuu eettisistä ratkaisuista.

Myyjä on valittu esimerkkiammatiksi, jolle opiskelijat laativat eettiset ohjeet. Taustaksi he kertovat kaksi omakohtaista tilannetta, joista toisessa myyjä on toiminut erinomaisella ja toisessa vähemmän hyvällä tavalla. Ohjeeksi on annettu, ettei liikkeen nimiä mainita, vaan ne kuvaillaan toimialaan ja kokoon perustuen. Asiakkaana oleminen on tilanne, josta kaikilla opiskelijoilla on jotain kokemusta, vaikkei työkokemusta olisikaan kertynyt. Tässä esimerkki yhden opiskelijan ohjeista kevään 2008 opintojaksolta:

- *Myyjän tulee tuntea myymänsä tuote tai palvelu läpikotaisin*
- *Hänen tulee olla iloinen, auttavainen, rehellinen, yhteistyökykyinen sekä asiakaslähtöinen*
- *Myyjän tulee osata ratkaista luovasti asiakkaansa ongelma ja kunnioittaa asiakastaan*
- *Nyky-yhteisössä olisi hyvä ymmärtää asiakkaansa koko arvoketju (esim. ympäristöön liittyvät asiat)*
- *Jokainen asiakas tulee osata kohdata oikealla tavalla*
- *Stressin- ja kiireensietokyky on välttämätön*
- *Hyvä vuorovaikutustaito*

Osa opiskelijoista tuntuu painottavan tuotetietoutta, toiset asiakaspalveluhenkisyttä ja jotkut metataitoja kuten tasapuolisuutta ja oikeudenmukaisuutta. Opiskelijoiden vastaukset ovat kautta linjan osoittaneet, että he pystyvät tunnistamaan melko hyvin eettiset solmukohdat ammattilaisen työssä.

5. Korkeakoulu työyhteisönä

Opintojakson kolmannessa osiossa opiskelija arvioi ammattikorkeakouluopiskelijaa ja opettajaa eettisistä lähtökohdista käsin Näin ammattikorkeakoulu toimii samalla esimerkkinä moniammatillisesta työyhteisöstä. Opiskelijoita on pyydetty tutustumaan Opettajien ammattijärjestön (OAJ) laatimiin opettajan eettiseen ohjeistoon.

Kesällä 2008 toteutetulla opintojaksolla opiskelijat mainitsivat ammattikorkeakouluopettajien opettajien eettisiä ohjeina opiskelijoiden kannustamisen, tasa-arvoisen kohtelun, ammatillisen osaamisen pitämisen ajan tasalla. Myös huumorintajuisuus mainittiin. Opiskelijan eettisiä ohjeita kirjoittaessaan opiskelijat joutuvat refleктоimaan omaa toimintaansa opiskelijana tällä opintojaksolla ja yleisesti Ohjeissa kesällä 2008 mainittiin mm: reiluus muita kohtaan, lähteiden käyttö (plagiointi ym.), vastuun kantaminen omista opinnoista ja aikataulujen noudattaminen.

Pohtiessaan oman työnsä eettisiä ulottuvuuksia, verkko-opettajana ovat pitäneet tärkeänä läsnäoloa, huolenpitoa, sitoutumista, rehellisyyttä ja oikeudenmukaisuutta opettajan ja opiskelijan välisessä suhteessa. Opettajat ovat usein kokeneet ongelmallisena opiskelijan huomioimisen "kasvillisena" persoonana. Kuitenkin kirjallisen viestinnän kautta opiskelijalle muodostuu vähitellen kasvot. Virtuaaliopinnoissa opettajat käyttävät luottamuksen ja ryhmäytymisen rakentamiseen aikaa enemmän kuin perinteisessä opetuksessa. Virtuaaliopinnoissa opiskelijat keskeyttävän helpommin, koska sitoutuminen on vaikeampaa. Oikeudenmukaisuus nousi esiin arvioinnin näkökulmasta: toiset ovat parempia kirjoittajia kuin toiset ja tämä vaikuttaa helposti arviointiin. Huolenpitona pidetään opettajan jatkuvaa ja säännöllistä läsnäoloa virtuaaliopintojaksolla. (Kullaslahti & Friman 2007, 22 - 24.) Yläkoski painottaa, että opiskelijoille, jotka työskentelevät itsenäisesti omavalintaisessa

paikassa ja omavalintaisena aikana, olisi välitettävä kokemus yhteisestä oppimisesta. Hän toteaa, että opiskelijoiden ennakkoasenteiden kohtaaminen ja motivaatiosta huolehtiminen ovat verkko-opettajalle keskeisiä haasteita (Yläkoski 2007, 140.)

6. Yritykset ja yhteiskuntavastuu

Opintojakson neljännessä osiossa käsitellään johtamisen etiikkaa ja yrityksen imagoa. Opiskelijoita pyydetään kertomaan jostakin karismaattisesta johtajasta. Keväällä 2008 toteutetulla opintojaksolla hyvinä johtajina useimmat opiskelijoista pitivät Kirsti Paakkasta, Jorma Ollilaa ja Jari Sarasvuota. Myös hieman tuntemattomampia johtajia mainittiin. Marimekko oli monen mielestä yritys, jolla on hyvä imago. Stora Enso mainittiin useammassa vastauksessa yritykseksi, jolla on huono imago. Hyvään ja huonoon imagoon vaikuttavat lähiajan tapahtumat, kuten joukkoirtisanomiset.

Opettajina emme aina ole opiskelijoiden kanssa samaa mieltä, mutta emme ryhdy kiistelemään, vaan pyrimme esittämään lisäkysymyksiä. Opiskelijan antamat hyvät perustelut ja omat mielipiteet ovat kuitenkin tärkeitä oppimistavoitteiden kannalta. Opintojakson yksi päätavoite on juuri argumentoinnin kehittäminen.

Opintojakson viides osio keskittyy globalisaatioon ja kestäväan kehitykseen. Seuraavassa lainauksessa yksi aikuisopiskelija käsittelee globalisaatiota elintarviketeollisuuden ja toimialan näkökulmasta, josta on nähtävissä, että hän työskentelee elintarviketeollisuudessa ja hänellä on jo työkokemusta takanaan.

Myönteiset seikat ovat:

1. Raaka-aineiden halvemmat hinnat

Yrityksille on tarjolla raaka-aineita huomattavasti halvemmalla. Tämä on tietysti suomalaisen teollisuuden ja tuottajien kannalta myös huono asia, sillä Suomessa työvoimakulut ovat korkeita ja siksi myös kilpailu hinnoilla haastavampaa.

2. Raaka-aineiden paremmat valikoimat

Yritykset voivat valita tuotteidensa raaka-aineita laajemmasta valikoimasta. Esim. Suomessa ei ole välttämättä edes tarjolla kaikkia raaka-aineita vaan ne on jouduttu joskus korvaamaan muilla. Globalisaatio helpottaa yrityksiä tätä kautta myös tuotekehityksessä.

3 Tuotteiden saattaminen kansainvälisille markkinoille

Globalisaatio on avannut yritykselle mahdollisuuksia laajentaa markkinoitaan myös kansallisten rajojen ulkopuolelle. Tämä luo työpaikkoja Suomeen ja saattaa osittain olla säilyttämässä elintarviketeollisuutta Suomessa.

Haitalliset seikat ovat:

1 Elintarviketeollisuuden ja tuottajien kytkös

Suomessa maatalous ja elintarviketeollisuuden välillä on perinteisesti ollut selkeä kytkös. Esim. tuottajat ovat olleet omistajina elintarviketeollisuudessa. Globalisaation myötä kilpailupaineet saattavat erottaa tätä kytköstä. jos esim. viljaa saadaan Suomeen halvemmalla Euroopasta vähentää se suomalaisten tuottajien asemaa.

2 Tuotannon siirtyminen ulkomaille

Kotimainen kulutus ei voi valitettavasti kasvaa kuin rajallisesti mikä taas tarkoittaa että kasvua on haettava muualta. Kaikkia tuotteita ei ole järkevää esim. logistisista syistä tehdä suomessa ja viedä sitten ulkomaille. Tuotantolaitokset saattavat siirtyä ulkomaille tai esim. maantieteellisesti Etelä-Suomeen. Se tarkoittaa myös työvoiman siirtymistä sinne missä tuotantolaitokset sijaitsevat.

3 Tuotantohinnat eriarvoistuvat

Koska kilpailupaine on kova, saattavat tuottajahinnat eriytyä alueittain ja tuotantoyksiköiden mukaan. Tämä johtuu hankintakustannusten eriarvoisuudesta. Tällä hetkellä suomalaisen elintarvikkeen osuustoiminnan periaatteisiin kuuluu että tuotehinnat ovat kaikilla samat. Tämä periaate joutuu koville globalisaation vuoksi.

Kestävän kehityksen teemassa kysytään omia vaikuttamismahdollisuuksia ekologisesti järkevään työskentelyyn tulevassa ammatissa. Hoitotyön opiskelija kuvaa ekotehokkuutta seuraavasti:

Terveystieteiden alalla ekotehokkuutta on ehkä vaikeampi toteuttaa, sillä harva kuitenkaan valitsisi terveysasemaansa sen ekologisuuden perusteella. Roskaa kuitenkin kertyy todella paljon vain yhden potilaan kohdallakin. Terveystieteiden alalla kuitenkin pyritään ekologisuuteen mm. erittelemällä erilaiset lääkeaineet mm. nestemäiset ja kiinteät. Myös roskat ja erilaisiin hoitoihin liittyvät välineet (esim. tippaletkut, ruiskut jne.) eritellään (esim. lääkeainetta sisältävät eri paikkaan kuin lääkeaineettomat) eikä vain heitetä kaikkia sekajätteisiin. Toki olisi hyvä jos olisi esimerkiksi ympäristöystävällisiä hanskoja, jotka kuitenkin olisivat yhtä käytännöllisiä kuin nykyiset. En tosin tiedä josko niitä jo jossain on.

En tarkkaan tiedä, mitä pesuaineita käytetään ja voivatko esim. sairaalassa olevat puhdistusaineet olla ekologisempia, mutta jos niillä tulisi yhtä puhdasta jälkeä niin varmasti myös sellaisia olisi terveydenhuollossa hyvä käyttää. Hygieenisuus on kuitenkin terveydenhuollossa se tärkein seikka ja sitä pitää pystyä toteuttamaan ekologisuudenkin kustannuksella.

7. Oman oppimisen reflektointi

Opintojakson viimeisessä osiossa opiskelija antaa palautteen opintojaksosta sekä kuvaa, miten ammattietiikkaa tulisi parhaimmillaan opettaa ammattikorkeakoulussa. Näin opettajat saavat palautetta opintojakson kehittämiseksi. Vähintään yhtä tärkeää on se, että opiskelija joko tietoisesti tai huomaamattaan reflektoi omaa oppimistaan.

Palautteen keväällä 2008 toteutetusta opintojaksosta kirjoitimme opiskelijoille seuraavaa:

Kurssin toteutukseen olitte tyytyväisiä. Kritiikkiä tuli lähinnä siitä, ettei ryhmäkeskustelu ollut aina riittävän vilkasta ja aikataulussa pysyvää. Yritämme jatkossa kiinnittää näihin asioihin huomiota opintojakson kuluessa. Kannatusta sai verkko-opetusmuoto monen kohdalla jo aivan käytännön syistä. Jotkut kaipasivat muutamaa kontaktikertaa, jotkut pohtivat millaista olisi ollut "puhdas" kontaktiopetus. Omista kokemuksistani voin kertoa, että edelleen näen molemmissa muodoissa sekä hyviä että huonoja puolia. Kasvokkainen keskusteleva opetus edellyttää melko nopeaa reagointia ja mielipiteiden muodostusta, verkossa on paremmin aikaa miettimiseen. Tässä on hyvät puolensa, kun olemme temperamentiltamme ja kokemuksiltamme niin erilaisia. Mutta toki yhdessä luokassa istuminen ja jutteleminen on myös antoisaa, spontaaneja kysymyksiä nousee kenties helpommin kuin verkossa. Kannattanee siis pitää tässäkin jaksossa edelleen pari lähiopetuskertaa, vaikka osanotto vaihtelee.

Juujärvi ja Pessa ovat tutkineet eettisen ajattelun kehittymistä opiskelijoina käyttäen opetusmenetelminä eri tutkimusryhmissä rooliharjoituksia, vapaamuotoista pienryhmäkeskustelua sekä pienryhmätyöskentelyä web-pohjaisesti ja ohjattua pienryhmäkeskustelua. Heidän tutkimuksensa mukaan harjoittelussa olleet ja samanaikaisesti verkkopohjaista ohjattua pienryhmäkeskustelua käyneet kehittyivät moraaliajattelussaan eniten. (Juujärvi Pessa 2008, 314 - 319.) Myös tämän opintojakson aikana sekä saadun palautteen mukaan on havaittu, että opiskelu on ollut antoisinta niille opiskelijoille, jotka ovat samanaikaisesti harjoittelussa tai ovat vasta palanneet sieltä.

Ammattien etiikka -opintojakson opettajina olemme tehneet seuraavia havaintoja virtuaaliopintojen etenemisen sujuvuudesta:

1. Aikataulutuksesta on pidettävä kiinni. Opintojakso on jaoteltu kymmenen päivän jaksoihin, joiden jälkeen noin viikko osion päättymisestä on arviointi. Opiskelijoita kannustetaan pysymään aikataulussa kiinni, jotta opintojakso saadaan päätökseen ajallaan ja jotta pienryhmätyöskentely toimii sujuvasti.

2. Ohjeiden tulee olla selkeät. Opiskelijat työskentelevät pääasiallisesti omavalintaisessa paikassa valitsemaansa aikaan. Käynnissä olevalla Professional Ethics -opintojaksolla ohjeemme olivat valitettavasti ensimmäisellä viikolla ristiriitaiset, mikä aiheutti huomattavan hämmingin.

Tämän korjaamiseen meni aikaa moninkertaisesti siihen verraten, että ohjeet olisivat olleet yksiselitteiset ja selkeät. Tamrakar kirjoittaa artikkelissaan virtuaaliopintojen kielenkäytöstä. Kielen tulisi olla selkeää ja yksiselitteistä välttämättä slangia. Opettajan tulee tehdä yhteenvetoja vastauksista varmistaakseen ymmärtäneensä opiskelijan vastauksen. (Tamrakar 2007, 70)

3. Opettajien tulee seurata opintojen etenemistä säännöllisesti. Olemme jakaneet työt siten, että toinen opettaja käy opintojaksolla kerran viikossa ja toinen kaksi kertaa, minkä olemme myös kertoneet opiskelijoille. Opiskelijoiden akuutit kysymykset tulevat tiedoksi sähköposteihimme ja niihin reagoimme välittömästi.

Ammattien etiikka -opintojakson kokemuksella olemme havainneet, että opiskelijat kirjoittavat todella avoimesti henkilökohtaisista asioistaan kuten sairauksistaan ja perheestään. Tällainen facebook-kulttuuri luo avoimen ilmapiirin opintojaksolle. Kuitenkin opettajina olemme hieman huolestuneita, ymmärtävätkö opiskelijat, että vastaukset ovat luettavissa koko pienryhmässä.

Kysymme opintojaksolla, voidaanko vastauksia anonyymisti käyttää erilaisissa tutkimuskonteksteissa. Pääsääntöisesti opiskelijat myöntävät meille oikeuden ja niin olemme saaneet myös tähän artikkeliin kiinnostavia esimerkkejä.

Lähteet

Friman, M., Lampinen, O., Nummela, P. & Volanen, M. V. (toim.) 2004. Ammattikorkeakouluetiikka. Opetusministeriön julkaisuja 2004:30.

Juujärvi, S. 2007. Eettinen osaaminen. Teoksessa O. Kallioinen (toim.) Osaamispohjainen opetussuunnitelma Laureassa. Laurean julkaisuja B 22, s. 52 – 63.

Juujärvi, S & Pessa, K. 2008. Pienryhmäkeskustelu eettisen herkkyyden ja ongelmanratkaisun kehittäjänä. Kasvatus 39(4), 308–321..

Kullaslahti, J. & Friman, M. 2007. Verkko-opetuksen eettisiä haasteita ammattikorkeakoulussa. s. 17 - 36. Teoksessa Saarinen, J., Vainio, L. & Varis, T. (toim.) Verkossa opintaan – tuloksia Digital Learning Lab – tutkimushankkeesta. Hämeen ammattikorkeakoulun julkaisuja 2/2007.

Tamrakar, B. 2007. Intercultural Competencies in eLearning. Teoksessa Tamrakar, B. (toim.) Modern Approaches to Digital Learning - DLL project` s results. Hämeen ammattikorkeakoulun julkaisuja 7/2007.

Yläkoski, I. 2007. Virtuaalinen ATK-luokka ja verkko-opiskelu, s. 133 – 141.

Teoksessa Saarinen, J., Vainio, L. & Varis, T. (toim.) Verkossa opintaan – tuloksia Digital Learning Lab –tutkimushankkeesta. Hämeen ammattikorkeakoulun julkaisu 2/2007.